

Teismo praktikos rinkinys

GENERALINĖS ADVOKATĖS
JULIANE KOKOTT IŠVADA,
pateikta 2015 m. kovo 12 d.¹

Byla C-83/14

**CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD
prieš
Komisia za zashtita ot diskriminatsia**

(Administrativen sad Sofia-grad (Bulgarija) pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą)

„Direktyva 2000/43/EB — Vienodo požiūrio, neatsižvelgiant į rasę ar etninę priklausomybę, principas — Netiesioginė diskriminacija — Bendras ir kolektyvinis priemonės pobūdis — Stigmatizuojamasis poveikis — Asmuo, nepriklausantis diskriminuojamai etninei grupei, tačiau diskriminuojamas kartu su ja („discrimination par association“, „discrimination par ricochet“) — Miesto rajonai, kuriuose daugumą gyventojų sudaro romai — Elektros skaitiklių įrengimas vartotojams neprieinamame aukštyje — Pateisinimas — Kova su sukčiavimu ir piktnaudžiavimu — Direktyvos 2006/32/EB ir 2009/72/EB — Galimybė kiekvienam galutiniam vartotojui pažiūrėti, kiek jis individualiai suvartoja elektros energijos“

I – Įvadas

1. Nagrinėjant diskriminacijos problemas, kartais pavienių asmenų situacija yra svarbiausia. Nagrinėjamu atveju, kuris susijęs su Sąjungos teisėje įtvirtintu draudimu diskriminuoti dėl etninės priklausomybės, taip nėra. Nors šis atvejis taip pat grindžiamas pavienio asmens skundu, pagrindinis dalykas yra priemonių, taikomų gyventojų grupei ir stigmatizuojančių visus šiai grupei priklausančius asmenis ir jų socialinę aplinką, bendras ir kolektyvinis pobūdis.

2. Konkrečiai ši byla susijusi su Bulgarijos mieste Dupnicoje ir ne tik ten vyraujančia praktika miesto rajonuose, kur daugiausia gyvena romai, galutinių vartotojų elektros skaitiklius įrengti maždaug 6 m aukštyje, kad jų nebūtų įmanoma pasiekti ir pažiūrėti, o kitur tokie patys elektros skaitikliai įrengiami apie 1,70 m aukštyje, taigi vartotojai gali nevaržomi juos patikrinti. Ši praktika grindžiama neleistiniais veiksmais su elektros skaitikliais ir neteisėto prisijungimo prie elektros energijos tiekimo tinklo atvejais, kurių, regis, itin dažnai pasitaiko „romų rajonuose“.

3. Savo išvadoje byloje *Belov*² pirmą kartą išsamiai nagrinėjau šią problemą ir analizavau ją atsižvelgdama į Sąjungos teisėje įtvirtintą diskriminacijos dėl etninės priklausomybės draudimą. Savo analizėje taip pat nurodžiau romų socialinę atskirtį ir akivaizdžiai labai prastas socialines ir ekonomines sąlygas, kuriomis ši gyventojų grupė gyvena daug kur Europoje.

1 — Originalo kalba: vokiečių.

2 — Išvada byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585).

4. Ši byla suteikia galimybę kai kuriais aspektais patikslinti anoje byloje išdėstytus svarstymus. Pirma, tai pasakytina apie svarstymus dėl tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos dėl etninės priklausomybės atskyrimo. Antra, reikia išnagrinėti, ar dėl tokios praktikos gali būti „kartu diskriminuojami“ (prancūzų k. „discrimination par association“ arba „discrimination par ricochet“) asmenys, kurie patys nepriklauso nepalankesnėje situacijoje esančiai etninei grupei, ir kiek jie gali būti diskriminuojami. Papildomai, kaip ir byloje *Belov*, aptarsiu galimybes pateisinti stigmatizuojamojo pobūdžio kolektyvines priemones.

5. Problemų dėl jurisdikcijos ir priimtimumo, kokių kilo byloje *Belov*³, šiuo atveju nekyla, nes visiškai neginčijama, kad prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusi Bulgarijos įstaiga yra teismas, kaip jis suprantamas pagal SESV 267 straipsnį.

II – Teisinis pagrindas

A – Sąjungos teisė

6. Šioje byloje taikytinos Sąjungos teisės nuostatos yra Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnis ir Direktyva 2000/43/EB⁴. Papildomai reikia nurodyti direktyvas 2006/32/EB⁵ ir 2009/72/EB⁶, kuriose įtvirtintos nuostatos dėl elektros energijos vidaus rinkos ir energijos galutinio vartojimo efektyvumo.

1. Kovos su diskriminacija direktyva 2000/43

7. Pagal Direktyvos 2000/43 1 straipsnį jos tikslas yra „sukurti kovos su diskriminacija dėl rasės ar etninės priklausomybės sistemą siekiant valstybėse narėse įgyvendinti vienodo požiūrio principą.“

8. Direktyvos 2000/43 2 straipsnyje, be kita ko, įtvirtintos tokios sąvokų apibrėžtys:

„1. Šioje direktyvoje vienodo požiūrio principas reiškia, kad nėra jokios tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos dėl rasės ar etninės priklausomybės.

2. Šio straipsnio 1 dalyje:

- a) tiesioginė diskriminacija yra tada, kai vienam asmeniui taikomos prastesnės sąlygos, nei panašioje situacijoje yra, buvo ar galėjo būti taikomos kitam asmeniui dėl rasės ar etninės priklausomybės;
- b) netiesioginė diskriminacija yra tada, kai dėl akivaizdžiai neutralių sąlygų, kriterijų ar praktikos tam tikros rasės ar etninės priklausomybės asmenys gali patekti tam tikru atžvilgiu į prastesnę padėtį nei kiti asmenys, nebent tas sąlygas, kriterijus ar praktiką objektyviai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama atitinkamomis ir būtinomis priemonėmis.

3 — Sprendime *Belov* (C-394/11, EU:C:2013:48) Teisingumo Teismas pripažino neturintis jurisdikcijos nagrinėti prašymo priimti prejudicinį sprendimą, nes konstatavo, kad prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusi įstaiga nėra teismas, kaip jis suprantamas pagal SESV 267 straipsnį.

4 — 2000 m. birželio 29 d. Tarybos direktyva 2000/43/EB, įgyvendinanti vienodo požiūrio principą asmenims, nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės (OL L 180, p. 22; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 20 sk., 1 t., p. 23).

5 — 2006 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/32/EB dėl energijos galutinio vartojimo efektyvumo ir energetinių paslaugų, panaikinanti Tarybos direktyvą 93/76/EEB (OL L 114, p. 64). Nors ši direktyva nuo 2014 m. birželio 4 d. panaikinta ir pakeista Direktyva 2012/27/ES (OL L 315, p. 1), šioje byloje ji toliau taikoma, nes ginčijamas KZD sprendimas priimtas iki 2014 m. birželio 4 d.

6 — 2009 m. liepos 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/72/EB dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinanti Direktyvą 2003/54/EB (OL L 211, p. 55).

3. Priekabiavimas laikomas šio straipsnio 1 dalyje apibrėžta diskriminacija, jei dėl asmens rasės ar etninės priklausomybės nepageidaujamu elgesiu siekiama įžeisti arba įžeidžiamas jo orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka. Tokiu atveju priekabiavimo sąvoką galima apibrėžti pagal valstybių narių nacionalinius įstatymus ir praktiką.

<...>“

9. Direktyvos 2000/43 taikymo sritis jos 3 straipsnyje apibrėžta taip:

„1. Neviršijant Bendrijai suteiktų įgaliojimų, visiems asmenims tiek valstybiniame, tiek privačiame sektoriuje, įskaitant valstybines įstaigas, ši direktyva taikoma:

<...>

h) galimybei gauti visuomenei prieinamas prekes ir paslaugas, įskaitant aprūpinimą būstu, bei jų tiekimą.

<...>“

10. Direktyvos 2000/43 8 straipsnio 1 dalyje dėl pareigos įrodyti numatyta:

„Valstybės narės taiko tokias pagal jų nacionalines teismų sistemas būtinas priemones, kurios užtikrintų, jog tais atvejais, kai asmenys, manantys, kad jie nukentėjo, kadangi jiems nebuvo taikomas vienodo požiūrio principas, teismui ar kitai kompetentingai institucijai nurodo aplinkybes, leidžiančias daryti prielaidą dėl tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos, pats atsakovas turi įrodyti, kad vienodo požiūrio principas nebuvo pažeistas.“

11. Taip pat reikėtų nurodyti Direktyvos 2000/43/EB 16 konstatuojamąją dalį:

„Svarbu visus fizinius asmenis apsaugoti nuo diskriminacijos dėl rasės arba etninės priklausomybės. Tam tikrais atvejais pagal savo nacionalines tradicijas ir praktiką valstybės narės taip pat turėtų pasirūpinti juridinių asmenų apsauga, jei jie yra diskriminuojami dėl jų narių rasės arba etninės priklausomybės.“

2. Direktyvos dėl elektros energijos vidaus rinkos ir energijos galutinio vartojimo efektyvumo

12. Direktyva 2006/32 siekiama didinti energijos galutinio vartojimo efektyvumą valstybėse narėse įvairiomis priemonėmis, be kita ko, galutinių vartotojų energijos vartojimo efektyvumo didinimo priemonėmis. Šios direktyvos 29 konstatuojamojoje dalyje, be kita ko, nustatyta:

„Siekiant, kad galutiniai vartotojai galėtų priimti labiau pagrįstus sprendimus dėl jų individualaus energijos vartojimo, jiems turėtų būti teikiama tinkamos apimties informacija apie tai bei kita svarbi informacija. Be to, vartotojus reikia aktyviai skatinti reguliariai tikrinti skaitiklių rodmenis.“

13. Be to, Direktyvos 2006/32 13 straipsnio 1 dalyje nustatyta:

„Valstybės narės užtikrina, kad, jei tai techniškai įmanoma, finansiškai pagrįsta ir proporcinga potencialiems energijos sutaupymo kiekiams, elektros energijos, gamtinių dujų, centralizuotai tiekiamos šilumos ir (arba) vėsumos ir buitinio karšto vandens tiekimui galutiniams vartotojams konkurencingomis kainomis pateikiami individualūs skaitikliai, kurie tiksliai atspindi galutinio vartotojo faktinį energijos suvartojimą ir pateikia informaciją apie tikslų laiką, kada ji buvo suvartota.

<...>“

14. Direktyvoje 2009/72 įtvirtintos energijos gamybos, perdavimo, skirstymo ir tiekimo bendrosios taisyklės ir reglamentuojamas elektros energijos sektoriaus organizavimas ir veikimas. Pagal šios direktyvos 3 straipsnio 7 dalį valstybės narės imasi „tinkamų priemonių galutiniams vartotojams apsaugoti“, kurios bent namų ūkio vartotojams apima I priede nustatytas priemones.

15. Pagal Direktyvos 2009/72 I priedo „Vartotojų apsaugos priemonės“ 1 dalį „[direktyvos] 3 straipsnyje nurodytos priemonės skirtos užtikrinti, kad vartotojai:

<...>

- h) turėtų galimybę naudotis savo suvartojimo duomenimis <...> [ir]
- i) būtų pakankamai dažnai tinkamai informuojami apie faktinį elektros energijos suvartojimą ir kainas, kad galėtų reguliuoti savo elektros energijos suvartojimą. <...> Turi būti tinkamai atsižvelgta į tokių priemonių ekonominę naudą. Už tą paslaugą turi būti nenustatomas papildomas mokestis vartotojui;

<...>“

B – Bulgarijos teisė

16. Keliems Europos Sąjungos teisės aktams, konkrečiai Direktyvai 2000/43, perkelti Bulgarijoje priimtas Apsaugos nuo diskriminacijos įstatymas⁷ (ZZD), jo 4 straipsnyje numatyta:

„(1) Draudžiama bet kokia, tiesioginė ar netiesioginė, diskriminacija dėl lyties, rasės, tautybės, etninės priklausomybės, žmogaus genomo, pilietybės, kilmės, religijos ar įsitikinimų, išsilavinimo, požiūrio, politinės priklausomybės, asmeninio ar socialinio statuso, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos, šeiminių padėties, nuosavybės statuso ar kitu pagrindu, nustatytu įstatyme ar tarptautinėje sutartyje, kurios šalis yra Bulgarijos Respublika.

(2) Tiesioginė diskriminacija yra tada, kai dėl 1 dalyje išvardytų savybių vienam asmeniui taikomos prastesnės sąlygos, nei panašiomis aplinkybėmis yra, buvo ar galėjo būti taikomos kitam asmeniui.

(3) Netiesioginė diskriminacija yra tada, kai taikant akivaizdžiai neutralias sąlygas, kriterijus ar praktiką asmuo dėl 1 dalyje išvardytų savybių gali patekti į prastesnę padėtį nei kiti asmenys, nebent tas sąlygas, kriterijus ar praktiką objektyviai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama atitinkamomis ir būtinomis priemonėmis.“

17. Be to, ZZD papildomų nuostatų 1 straipsnyje nustatyta:

„Šiame įstatyme:

<...>

- 7) „prastesnės sąlygos“ yra bet koks elgesys, veiksmas ar neveikimas, kai tiesiogiai ar netiesiogiai pažeidžiamos teisės ar teisėti interesai;
- 8) „dėl 4 straipsnio 1 dalyje išvardytų savybių“ reiškia dėl tikro esamo, buvusio ar spėjamo vienos ar kelių nurodytų savybių nustatymo diskriminuojamam asmeniui, su juo susijusiam arba numanomai susijusiam asmeniui, jei ši sąsaja yra diskriminacijos priežastis;

⁷ — *Zakon za zashtita ot diskriminatstia.*

<...>“

18. Prašyme priimti prejudicinį sprendimą nurodytos ir kitos nacionalinės teisės (ZZD ir Energetikos įstatymo⁸, ZE) nuostatos, tik jų šioje išvadoje nepateiksiu.

III – Faktinės aplinkybės ir pagrindinė byla

A – Faktinės aplinkybės

19. Anelia Georgieva Nikolova Bulgarijos mieste Dupnicoje turi individualią įmonę. Gizdova Mahala rajone ji turi maisto produktų parduotuvę, kuriai elektros energiją tiekia įmonė *CHEZ Razpredelenie Bulgaria*⁹.

20. Gizdova Mahala rajonas žinomas kaip didžiausias romų rajonas Dupnicoje. Dauguma šio rajono gyventojų priklauso romų etninei grupei. Tačiau A. G. Nikolova atveju taip nėra¹⁰.

21. 1999 ir 2000 m. visų vartotojų, kuriems šiuo metu elektros energiją tiekia CHEZ, elektros skaitikliai¹¹ minėtame rajone buvo įrengti ant elektros stulpų apie 6 m aukštyje, kur jų neįmanoma pasiekti ir patikrinti. Byloje neginčijama, kad ši praktika¹² taikoma tik rajonuose, kur daugiausia gyvena romai, ir taikoma visiems vartotojams, neatsižvelgiant į tai, ar jie priklauso šiai etninei grupei, ar ne. Ji grindžiama daugybe bandymų daryti neteisėtą poveikį elektros skaitikliams ir dažnu neteisėtu prisijungimu prie elektros tiekimo tinklo šiuose rajonuose. Tačiau kitur visų vartotojų, įskaitant priklausančiuosius romų etninei grupei, elektros skaitikliai įrengiami lengvai pasiekiamame apie 1,7 m aukštyje, dažniausiai vartotojo būste, ant pastato fasado ar tvoros.

22. Siekdama suteikti vartotojams bent netiesioginę galimybę apžiūrėti elektros skaitiklius, CHEZ savo Bendrosiose sutarčių sąlygose išpareigojo, vartotojui pateikus prašymą raštu, per tris dienas suteikti specialią transporto priemonę su keltuvu, kad vartotojas, padedamas CHEZ darbuotojo, galėtų pažiūrėti elektros skaitiklio rodmenis. Tačiau šiuo pasiūlymu iki šiol nė vienas vartotojas nepasinaudojo. Kita galimybė – vartotojas gali savo bute įsirengti mokamą kontrolinį elektros skaitiklį. Daugiau galimybių apžiūrėti skaitiklius šiuose miesto rajonuose vartotojai neturi.

23. Prašyme priimti prejudicinį sprendimą nurodyta, kad žiniasklaidoje pranešama apie naujos rūšies elektros skaitiklius, kurių rodmenis galima nuskaityti nuotoliniu būdu ir kurie dar ir gali pranešti elektros tiekimo įmonei apie bandymus klastoti rodmenis.

8 — *Zakon za energetikata*.

9 — Toliau – CHEZ.

10 — Taip savo raštu išdėstytoje pozicijoje per procesą Teisingumo Teisme teigia pati A. G. Nikolova.

11 — Prašyme priimti prejudicinį sprendimą, remiantis ZE 120 straipsnio formuluote, kalbama apie galutinių vartotojų suvartotos elektros energijos „komercinius matavimo įtaisus“. Tačiau siekdama paprastumo toliau vartosiu plačiau vartojamą sąvoką „elektros skaitikliai“, kuri vartojama ir Sąjungos teisėje – daugelyje Direktyvos 2006/32 kalbinių versijų.

12 — Toliau – taip pat ginčijama praktika.

B – Pagrindinė byla

24. 2008 m. gruodžio 5 d. A. G. Nikolova pateikė skundą Bulgarijos apsaugos nuo diskriminacijos komisijai¹³ (KZD) dėl ginčijamos CHEZ praktikos diskriminacinio pobūdžio. Savo skunde ji teigė, kad yra „tiesiogiai diskriminuojama“ dėl „tautybės“¹⁴. Ji taip pat teigė, kad jos sąskaitos už elektros energiją, palyginti su faktiniu suvartojimu, yra per didelės, ir spėjo, kad CHEZ nurodo pernelyg didelį suvartotos energijos kiekį, siekdama kompensuoti kitus nuostolius atitinkamame miesto rajone. Galiausiai A. G. Nikolova nurodė, jog dėl to, kad elektros skaitikliai įrengti taip, kad neįmanoma prie jų prieiti ir jų patikrinti, ji negali nuskaityti skaitiklių rodmenų ir kontroliuoti sąskaitų už elektros energiją.

25. Pasak techninės ekspertizės, kurią atlikti nurodė teismas, A. G. Nikolova atveju nebuvo neteisėto poveikio ar neteisėto prisijungimo prie tinklo.

26. 2010 m. balandžio 6 d. sprendimu KZD pripažino, kad ginčijama praktika yra „netiesioginė diskriminacija“ dėl „tautybės“, kurios negalima pateisinti. Tačiau CHEZ prašymu šis sprendimas panaikintas 2011 m. gegužės 19 d. *Varhoven administrativen sad*¹⁵ sprendimu visų pirma todėl, kad nėra aišku, palyginti su kokiomis kitomis tautybėmis A. G. Nikolova buvo diskriminuojama. Byla grąžinta iš naujo nagrinėti KZD.

27. 2012 m. gegužės 30 d. KZD priėmė šioje byloje naują sprendimą ir pripažino „tiesioginę diskriminaciją“ dėl A. G. Nikolova „asmeninės padėties“. KZD motyvavo tuo, kad dėl A. G. Nikolova verslo buvimo vietos CHEZ jai sudarė nepalankesnes sąlygas negu vartotojams, kurių elektros skaitikliai įrengti pasiekiamame aukštyje, kad būtų galima patikrinti jų rodmenis. KZD įpareigojo CHEZ panaikinti šį pažeidimą, atkurti vienodą požiūrį į A. G. Nikolova ir ateityje netaikyti tokios diskriminacinės praktikos.

28. CHEZ apskundė ir šį sprendimą; šiuo metu skundą nagrinėja *Administrativen sad Sofia-grad*¹⁶, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas. Pagrindinėje byloje CHEZ reikalavimus palaiko Bulgarijos valstybinė energetikos ir vandens reguliavimo komisija¹⁷ (DKEVR).

29. Prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas mano, kad šią bylą reikia nagrinėti ne „tautybės“ ar „asmeninės padėties“ aspektu, o atsižvelgiant į „etninę priklausomybę, kuri yra saugoma savybė“. Teismas linkęs manyti, kad A. G. Nikolova netiesiogiai diskriminuojama dėl etninių priežasčių. To teismo nuomone, A. G. Nikolova priklausymas romų etninei grupei matyti iš to, kad ji pati „tapatinasi“ su savo rajone gyvenančiais romais.

IV – Prašymas priimti prejudicinį sprendimą ir procesas Teisingumo Teisme

30. 2014 m. vasario 5 d. nutartimi, Teisingumo Teismo gauta 2014 m. vasario 17 d., *Administrativen sad Sofia-grad* pateikė Teisingumo Teismui dešimt detalių prejudicinių klausimų, kurie suformuluoti taip:

1. Ar Direktyvoje 2000/43/EB ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje vartojama sąvoka „etninė priklausomybė“ aiškintina taip, kad ji apima mažą romų kilmės Bulgarijos piliečių grupę, kaip gyvenanti Dupnicos miesto Gizdova Mahala rajone?

13 — *Komisia za zashtita ot diskriminatsia.*

14 — Proceso kalba: „narodnost“ (*народност*).

15 — Bulgarijos vyriausiasis administracinis teismas.

16 — Sofijos miesto administracinis teismas.

17 — *Darzhavna komisija po energiyno i vodno regulirane.*

2. Ar Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies a punkte vartojama sąvoka „panaši situacija“ taikoma išdėstytoms faktinėms aplinkybėms, kai komercinio matavimo įtaisai romų rajonuose įrengiami 6–7 metrų aukštyje, skirtingai nuo įprasto įrengimo iki 2 metrų aukštyje kituose rajonuose, kur nėra tankiai gyvenama romų?
3. Ar Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies a punktas aiškintinas taip, kad komercinio matavimo įtaisų įrengimas romų rajone 6–7 metrų aukštyje yra prastesnių sąlygų taikymas romų kilmės gyventojams, palyginti su kitos etninės priklausomybės asmenimis?
4. Jei tai yra prastesnių sąlygų taikymas, ar minėta nuostata aiškintina taip, kad nagrinėjamos bylos faktinėms aplinkybėms šių sąlygų taikymą visiškai ar iš dalies lėmė faktas, kad kalbama apie romų etninę grupę?
5. Ar pagal Direktyvą 2000/43 leidžiama tokia nacionalinės teisės nuostata kaip *Zakon za zashtita ot diskriminatsia* (Apsaugos nuo diskriminacijos įstatymas) papildomų nuostatų 1 straipsnio 7 punktą, kur numatyta, kad „prastesnės sąlygos“ yra bet koks elgesys, veiksmai ar neveikimas, kuriuo tiesiogiai ar netiesiogiai pažeidžiamos teisės ar teisėti interesai?
6. Ar sąvoka „akivaizdžiai neutrali praktika“, kaip ji suprantama pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą, taikoma *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD* praktikai įrenginti komercinio matavimo įtaisus 6–7 metrų aukštyje? Ar sąvoka „akivaizdžiai“ aiškintina taip, kad praktika yra aiškiai neutrali, ar kad praktika atrodo neutrali tik iš pirmo žvilgsnio, t. y. yra tariamai neutrali?
7. Ar tam, kad būtų konstatuota netiesioginė diskriminacija, kaip ji suprantama pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą, būtina, kad dėl neutralios praktikos asmenys į ypač nepalankią padėtį patektų dėl rasės ar etninės priklausomybės, ar pakanka, kad ta praktika kenktų tam tikros etninės priklausomybės asmenims? Šiuo požiūriu ar pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą leidžiama tokia nacionalinės teisės nuostata kaip ZZZ 4 straipsnio 3 dalis, pagal kurią netiesioginė diskriminacija yra tuomet, kai asmuo patenka į nepalankesnę padėtį dėl 1 dalyje išvardytų savybių (įskaitant etninę priklausomybę)?
8. Kaip aiškintini Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punkte vartojami žodžiai „tam tikru atžvilgiu [gerokai] prastesnė padėtis“? Ar jie reiškia tą patį, ką ir Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies a punkte pavartota sąvoka „prastesnės sąlygos“, ar susiję su ypač reikšmingais, akivaizdžiais ir sunkiais nelygybės atvejais? Ar nagrinėjamu atveju aprašyta praktika yra gerokai prastesnė padėtis? Jei nenustatytas ypač reikšmingas, akivaizdus ir sunkus nepalankios padėties sudarymo atvejis, ar to pakanka netiesioginės diskriminacijos nebuvimui konstatuoti (nevertinant, ar atitinkama praktika yra pateisinama, tinkama ir būtina siekiant teisėto tikslo)?
9. Ar pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies a ir b punktus leidžiamos tokios nacionalinės teisės nuostatos kaip ZZZ 4 straipsnio 2 ir 3 dalys, pagal kurias norint konstatuoti tiesioginę diskriminaciją būtinas „prastesnių sąlygų taikymas“, o norint konstatuoti netiesioginę diskriminaciją – „pateikimas į prastesnę padėtį“, neskiriant atitinkamo nepalankaus vertinimo sunkumo, kaip tai daroma direktyvoje?
10. Ar Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktas aiškintinas taip, kad nagrinėjama *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD* praktika yra objektyviai pateisinama siekiu užtikrinti elektros tiekimo tinklo saugumą ir tinkamą suvartotos elektros energijos matavimą? Ar ši praktika yra tinkama, atsižvelgiant į atsakovės pareigą užtikrinti vartotojams laisvą prieigą prie elektros skaitiklių rodmenų? Ar tokia praktika būtina, jei iš informacijos žiniasklaidoje žinoma, kad yra kitokių techniškai ir finansiškai prieinamų priemonių užtikrinti komercinio matavimo įtaisų saugumą?

31. Per rašytinę proceso Teisingumo Teisme dalį pastabas raštu pateikė CHEZ, A. G. Nikolova, KZD, Bulgarijos vyriausybė ir Europos Komisija. Tie patys proceso dalyviai, išskyrus KZD, dalyvavo 2015 m. sausio 13 d. posėdyje.

V – Vertinimas

32. Nacionaliniu lygiu veikiančios įstaigos ir teismai pagrindinės bylos faktines aplinkybes nagrinėjo įvairiais aspektais, visų pirma atsižvelgdami į draudžiamą pagal nacionalinę teisę diskriminaciją dėl „tautybės“ ir „asmeninės padėties“. Tačiau Sąjungos teisės požiūriu kyla tik klausimas, ar tokia praktika, kaip ginčijama pagrindinėje byloje, yra diskriminacija dėl etninės priklausomybės, kaip ji suprantama pagal Direktyvą 2000/43. Galiausiai tik dėl šio klausimo pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą, kurį *Administrativen sad Sofia-grad* pateikė Teisingumo Teismui.

33. Reikėtų prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusio teismo pateiktus klausimus surūšiuoti pagal temas ir atskirti nediskriminavimo principo taikymo sritį (žr. A dalį), diskriminacijos sąvoką (šiuo klausimu žr. B dalį) ir ginčijamos praktikos galimo pateisinimo pagrindus (šiuo klausimu žr. paskutinę C dalį).

A – Draudimo diskriminuoti dėl etninės priklausomybės taikymo sritis

34. Pirmiausia reikia išnagrinėti, ar tokios kaip pagrindinės bylos faktinės aplinkybės patenka į draudimo diskriminuoti dėl etninės priklausomybės, įtvirtinto Direktyvoje 2000/43, taikymo sritį.

35. Kaip pripažįsta prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, dėl šios problemos jis nepateikė atskiro klausimo, tik pirmajame klausime neaiškiai užsiminė apie „mažą romų kilmės Bulgarijos piliečių grupę“. Tačiau iš prašymo priimti prejudicinį sprendimą motyvų matyti, kad prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas tikisi aiškaus Teisingumo Teismo atsakymo, ar nediskriminavimo principas apima tokią praktiką, kaip ginčijama pagrindinėje byloje.

1. Taikymo sritis *ratione materiae*

36. CHEZ yra vienintelė proceso dalyvė, mananti, kad ginčijama praktika apskritai nepatenka į Direktyvos 2000/43 taikymo sritį *ratione materiae*.

37. Šis argumentas, kuriuo įmonė jau anksčiau rėmėsi byloje *Belov*, yra klaidingas.

38. Kaip visuomenei prieinamų prekių tiekimo ir paslaugų teikimo dalis, elektros energijos tiekimas, be abejonės, priskiriamas prie sričių, kuriose pagal Direktyvos 2000/43 3 straipsnio 1 dalies h punktą draudžiama diskriminacija dėl rasės ar etninės priklausomybės.

39. Kaip jau išsamiai išdėdėčiau byloje *Belov*¹⁸, elektros tiekimas negali būti laikomas nediskriminaciniu, jei bendrosios sąlygos, kuriomis vartotojams tiekama elektros energija, suformuluotos diskriminuojamai. Elektros skaitiklių suteikimas naudotis yra dalis šių bendrųjų sąlygų, kuriomis CHEZ aprūpina savo klientus elektros energija.

18 — Šiuo klausimu žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 59–65 punktai).

40. Be to, elektros energijos vidaus rinkos reglamentavimas, įskaitant galutinių vartotojų informavimą – naudojant elektros skaitiklius – apie elektros energijos suvartojimą, priskiriamas prie sričių, kuriose kompetentingas Sąjungos teisės aktų leidėjas. Taigi įvykdyta Direktyvos 2000/43 3 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta sąlyga, kad ši direktyva taikoma tik neviršijant Sąjungai suteiktų įgaliojimų¹⁹.

41. Todėl ginčijama praktika patenka į Direktyvos 2000/43 taikymo sritį *ratione materiae*.

2. Taikymo sritis *ratione personae*

42. Už taikymo sritį *ratione materiae* šiuo atveju kur kas įdomesnė yra Direktyvos 2000/43 taikymo sritis *ratione personae*, ją dabar ir aptarsiu. Šią problemą prašymą priimti prejudicinį sprendimą patekęs teismas pabrėžia pirmajame prejudiciniame klausime, kur mini „mažą romų kilmės Bulgarijos piliečių grupę“, ir papildomai nurodo, kad romai Bulgarijoje turi etninės mažumos statusą.

43. Europiniu požiūriu pažymėtina, kad romai laikomi savarankiška etnine grupe, kuriai reikia ypatingos apsaugos. Šiuo klausimu neseniai išreiškė nuomonę Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT)²⁰. Į jo praktiką reikia atsižvelgti aiškinant ir taikant Sąjungos teisėje įtvirtintą draudimą diskriminuoti dėl rasės ir etninės priklausomybės, šiuo metu įtvirtintą pirminėje teisėje, t. y. Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje²¹.

44. Tačiau vien konstatavus, kad romai yra savarankiška etninė grupė, šioje byloje nepakankamai atsakoma į klausimą dėl Direktyvos 2000/43 taikymo srities *ratione personae*. Lieka išnagrinėti, ar tokioje situacijoje kaip A. G. Nikolova esantis asmuo tokiomis kaip pagrindinės bylos aplinkybėmis gali remtis draudimu diskriminuoti dėl etninės priklausomybės ir kiek gali remtis.

a) Ar pareiškėja gali būti laikoma rome?

45. Pirmiausia paminėtina, kad visi etninei grupei priklausantys asmenys pagal Sąjungos teisę yra saugomi nuo bet kokios diskriminacijos dėl jų etninės priklausomybės.

46. Tačiau A. G. Nikolova, pagal kurios skundą iškelta pagrindinė byla, atvejis ypatingas tuo, kad pati pareiškėja Teisingumo Teisme aiškiai pasakė *nepriklausanti* romų etninei grupei.

47. Nors vertinti faktines aplinkybes ir taikyti teisę, įskaitant Sąjungos teisę, yra tik prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusių teismo kompetencija, Teisingumo Teismas turi pateikti prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusiam teismui visus reikalingus išaiškinimus, padedančius išspręsti ginčą pagrindinėje byloje²².

48. Tokiomis aplinkybėmis pažymėtina, kad iš A. G. Nikolova elgesio pagrindinėje byloje, ypač iš jos pateikto kaltinimo diskriminacija dėl etninės priklausomybės, negalima skubotai daryti išvados, kad ji pati priskirtina prie romų etninės grupės.

19 — Šiuo klausimu žr. mano išvados byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585) 66 punktą.

20 — 2007 m. lapkričio 13 d. EŽTT sprendimas *D. H. ir kt. / Čekijos Respublika* (skundas Nr. 57325/00, *Recueil des arrêts et décisions* 2007-IV, 182 punktą kartu su 175 punktu).

21 — Chartijos 21 straipsnio 1 dalis, be kita ko, grindžiama EŽTK 14 straipsniu. Kiek tai atitinka EŽTK 14 straipsnį, „ji taikoma laikantis šio straipsnio“ (Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai, OL C 303, 2007, p. 17 [24]; šie išaiškinimai priimti kaip priedas, skirtas Chartijai išaiškinti, ir pagal ESS 6 straipsnio 1 dalies 3 punktą kartu su Chartijos 52 straipsnio 7 dalimi Sąjungos teismai ir valstybių narių teismai privalo į juos atsižvelgti).

22 — Nusistovėjusi teismo praktika; žr. tik sprendimus *Gauchard* (20/87, EU:C:1987:532, 5 punktas), *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 19 punktas), *MOTOE* (C-49/07, EU:C:2008:376, 30 punktas) ir *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 41–43 punktai).

49. Gali būti, kad A. G. Nikolova „tapatinasi“ su Gizdova Mahala rajone gyvenančiais romais, nes jai, kaip ir visiems kitiems šio rajono gyventojams, taikoma ginčijama praktika ir ji patiria stigmatizuojamą šios praktikos poveikį. Tačiau tai nebūtinai reiškia, kad A. G. Nikolova pati save priskiria prie romų etninės grupės. Priešingai, A. G. Nikolova pagrindinėje byloje tik kreipėsi į kompetentingas nacionalines institucijas dėl praktikos, kuri taikoma ir romams, kurių gyvenamoji vieta – Gizdova Mahala. Vien iš to negalima daryti išvadų dėl jos etninės priklausomybės.

50. Galiausiai abejonių kelia pačios suinteresuotosios savimonė, kuri yra svarbiausia atsakant į klausimą, ar ji laikytina priklausančia aptariamai etninei grupei²³.

51. Todėl, remdamasi pačios A. G. Nikolova Teisingumo Teismui pateikta informacija, darau išvadą, kad ji *nepriskirtina* prie romų etninės grupės; tai turi nustatyti prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas.

b) Ar pareiškėja gali būti laikoma „diskriminuojama kartu“?

52. Vien dėl to, kad pareiškėja pati nepriklauso romų etninei grupei, negalima atmesti galimybės, kad tokiomis kaip pagrindinės bylos faktinėmis aplinkybėmis ji gali remtis draudimu diskriminuoti dėl etninės priklausomybės.

53. Pažymėtina, kad nei Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje, nei daugelyje Direktyvos 2000/43 kalbinių versijų vienodo požiūrio principo taikymas neapriojamas taip, kad jis taikomas tik asmenims, diskriminuojamiems dėl „jų“ (t. y. jų *pačių*) rasės ar etninės priklausomybės²⁴. Priešingai, šios Sąjungos teisės nuostatos suformuluotos bendrai ir pagal jas draudžiama diskriminacija dėl rasės ar etninės priklausomybės.

54. Šis mažas, bet tikslus formuluotės skirtumas nėra atsitiktinis. Į jį ypač reikia atsižvelgti aiškinant ir taikant nediskriminavimo principą, kurio taikymo srities negalima apibrėžti siaurai²⁵. Derėdama su bendroju tikslu sukurti kovos su diskriminacija sistemą (Direktyvos 2000/43 1 straipsnis) ši bendra formuluotė suteikia galimybę nediskriminavimo principu remtis ir asmenims, kurie tik „diskriminuojami kartu“.

55. Apsaugą nuo šios specifinės formos diskriminacijos, prancūzų k. taikliai vadinamos „discrimination par association“ arba „discrimination par ricochet“, Teisingumo Teismas kartą jau yra nagrinėjęs Sprendime *Coleman* – negalios aspektu²⁶.

23 — Šiuo klausimu žr. Bendrąją rekomendaciją Nr. 8 dėl Tarptautinės konvencijos dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo 1 straipsnio 1 ir 4 dalių aiškinimo ir taikymo (*UNTS*, 660 t., p. 195), kurią 1990 m. rugpjūčio 23 d. paskelbė Jungtinių Tautų Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas (*Committee on the Elimination of Racial Discrimination* – CERD). Pagal šią rekomendaciją, priskiriant asmenis prie tam tikros rasės ar etninės grupės, reikia remtis jų pačių savimone, jei nėra priešingų argumentų.

24 — Iš mano palygintų Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies kalbinių versijų tik versijose vokiečių („aufgrund ihrer Rasse oder ethnischen Herkunft“), italų („a causa della sua razza od origine etnica“) ir kroatų („zbog njezina rasnog ili etničkog podrijetla“) kalbomis a punkte vartojamas šiuo atveju išskirtas savybinis įvardis; kitaip ši nuostata suformuluota versijose bulgarų („въз основа на расов признак или етнически произход“), čekų („z důvodu rasy nebo etnického původu“), ispanų („por motivos de origen racial o étnico“), estų („rassilise või etnilise päritolu tõttu“), graikų („για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής“), anglų („on grounds of racial or ethnic origin“), prancūzų („pour des raisons de race ou d'origine ethnique“), vengrų („faji vagy etnikai alapon“), nyderlandų („op grond van ras of etnische afstamming“), lenkų („ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne“), portugalų („em razão da origem racial ou étnica“), slovakų („z dôvodu rasy alebo etnického pôvodu“) ir švedų („på grund av ras eller etniskt ursprung“) kalbomis.

25 — Sprendimas *Runevič-Vardyn ir Wardyn* (C-391/09, EU:C:2011:291, 43 punktas).

26 — Sprendimas *Coleman* (C-303/06, EU:C:2008:415, ypač 50 ir 51 punktai); dėl sąvokos „discrimination par association“ papildomai žr. generalinio advokato M. Poirares Maduro išvadą minėtoje byloje (EU:C:2008:61, ypač 4 ir 5 punktus).

56. Sprendimą *Coleman* galima taikyti nagrinėjamu atveju, nors toje byloje taikyta ne Direktyva 2000/43, o į ją panaši Direktyva 2000/78²⁷. Šių dviejų panašių direktyvų turinys šiuo atveju taikytiniais aspektais sutampa, be to, jos yra vienodo požiūrio principo, kuris yra vienas iš bendrųjų Sąjungos teisės principų, įtvirtintų Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje, išraiška²⁸.

57. „Diskriminuojamas kartu“ visų pirma yra asmuo, kuris glaudžiai asmeniškai susijęs su viena iš Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje ir kovos su diskriminacija direktyvose nurodytų savybių turinčiu asmeniu. Byloje *Coleman* tai buvo darbuotoja, kuri dėl savo sūnaus negalios patyrė priešišumą darbo vietoje²⁹.

58. Tačiau tokio asmeninio ryšio buvimas jokia būdu nėra vienintelė įmanoma sąsaja, kad asmuo būtų laikomas „diskriminuojamu kartu“. Priešingai, „diskriminavimo kartu“ požymių gali turėti pati nagrinėjama priemonė, ypač tais atvejais, kai tokia priemonė dėl savo bendro ir kolektyvinio pobūdžio ne tik taikoma viena iš savybių, nurodytų Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje ir kovos su diskriminacija direktyvose, turintiems asmenims, bet apima ir kitus asmenis – kaip „papildoma žala“.

59. Įsivaizduokime, šešių asmenų grupė nori kartu papietauti restorane ir dėl vieno iš jų odos spalvos negauna staliuko. Akivaizdu, kad šis rasistinis poelgis ne tik laikytinas to asmens, su kuriuo jis tiesiogiai susijęs, diskriminacija, bet ir „kartu diskriminuoja“ kitus penkis asmenis. Juk dėl šios rasistinės priežasties nė vienas iš jų neaparnaujamas restorane. Šiuo klausimu nėra esminio skirtumo, ar tai yra šeimos nariai, grupė draugų ar verslininkų, šia proga kur nors susitikusių pirmą kartą.

60. Būtent taip yra nagrinėjamu atveju. Ginčijama CHEZ praktika bendrai ir kolektyviai taikoma visiems asmenims, kuriems ši įmonė tiekia elektros energiją Gizdova Mahala rajone. Jei vėliau paaiškėtų, kad su šia praktika susijusi bet kuriame miesto rajone gyvenančių romų diskriminacija³⁰, bendras ir kolektyvinis praktikos pobūdis lemia, kad priverstinai „kartu diskriminuojami“ ir tie asmenys, kurie patys nėra romai. Dėl šios bendros ir kolektyvinės priemonės stigmatizuojamo poveikio jie kenčia taip pat, kaip ir romai. Jie taip pat atsiduria diskriminacinėje, jų orumą žeminančioje aplinkoje, o ginčijama praktika prie to prisideda³¹.

61. Darytina išvada, kad A. G. Nikolova, kaip pareiškėja pagrindinėje byloje, gali remtis draudimu diskriminuoti dėl etninės priklausomybės ir tuo atveju, jei ji pati nepriklauso romų etninei grupei³².

c) Ar pareiškėja gali remtis nediskriminavimo principu kaip verslininkė?

62. Galiausiai lieka išnagrinėti, ar A. G. Nikolova gali netekti galimybės remtis nediskriminavimo principu dėl to, kad Gizdova Mahala rajone ne gyvena, o tik turi maisto produktų parduotuvę.

63. Nors nei prašymą priimti prejudicinį sprendimą patekęs teismas, nei bylos šalys šiai aplinkybei didelės reikšmės neteikia, paminėtina, kad įmonėms garantuojama pagrindinių teisių apsauga nebūtinai yra tokia pati, kokia taikoma fiziniams asmenims.

27 — 2000 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (OL L 303, p. 16; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 5 sk., 4 t., p. 79).

28 — Taip pat žr. Sprendimą *Runevič-Vardyn ir Wardyn* (C-391/09, EU:C:2011:291, 43 punktas).

29 — Sprendimas *Coleman* (C-303/06, EU:C:2008:415, 24–26 ir 59 punktai).

30 — Šiuo klausimu žr. mano svarstymus šios išvados 69–139 punktuose.

31 — Šiuo aspektu – bet tik šiuo – nagrinėjama byla primena faktines aplinkybes sprendimuose *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 23–26 punktai) ir *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 49 punktas), kuriuose Teisingumo Teismas taip pat daugiausia atsižvelgė į diskriminacinę aplinką (tose bylose nagrinėta potencialių darbdavių vykdoma įdarbinimo politika).

32 — Klausimą, ar vien netiesioginis skirtingas požiūris gali būti pagrindas konstatuoti „diskriminaciją kartu“, aptarsiu šios išvados 102–109 punktuose.

64. Tačiau jokiū būdu neatmetama galimybė, kad asmenys, veikiantys kaip verslininkai, taip pat gali remtis draudimu diskriminuoti dėl etninės priklausomybės. Nei Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje, nei Direktyvoje 2000/43 nėra nuostatos ar bent užuominos apie tai, kad nuo diskriminacijos reikia saugoti tik privačius asmenis, neapimant jų profesinės veiklos.

65. Priešingai, akivaizdu, kad ekonomiškai aktyvūs asmenys dažnai susiduria su grėsme tapti diskriminacijos aukomis dėl tam tikrų asmeninių savybių, visų pirma dėl Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje ir kovos su diskriminacija direktyvose išvardytų požymių. Todėl nediskriminavimo principas, sukonkretintas Direktyvoje 2000/43, aiškiai taikomas ir profesinei veiklai – tai matyti iš jo taikymo srities apibrėžimo direktyvos 3 straipsnio 1 dalies a–d punktuose. Tam tikrais atvejais juridiniams asmenims taip pat gali būti taikoma apsauga nuo diskriminacijos³³.

66. Nagrinėjamu atveju taip pat pažymėtina, kad pareiškėja maisto produktų parduotuvę Gizdova Mahala rajone turi kaip individualią įmonę. Taigi, nenukrypstant nuo prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusių teismo konstatuotų faktinių aplinkybių, darytina išvada, kad A. G. Nikolova reguliariai pati būna parduotuvės patalpose, jose dirba, todėl kaip ekonomiškai aktyvus fizinis asmuo su ginčijama praktika susiduria ir jos stigmatizuojamąjį poveikį patiria taip pat, kaip ir atitinkamame rajone gyvenantys žmonės.

67. Tokiomis aplinkybėmis dėl to, kad ginčijama praktika su pareiškėja susijusi tik kaip individualią įmonę turinti verslininkė, negalima atmesti galimybės šiuo atveju taikyti nediskriminavimo principą.

3. Tarpinė išvada

68. Taigi apskritai tokios kaip pagrindinės bylos faktinės aplinkybės patenka į Sąjungos teisėje įtvirtinto draudimo diskriminuoti dėl etninės priklausomybės, kaip numatyta Direktyvoje 2000/43, taikymo sritį.

B – Diskriminacijos sąvoka

69. Antra, reikia patikrinti, ar ginčijama praktika lemia diskriminaciją – tiksliau tariant, *skirtingą požiūrį* – dėl etninės priklausomybės. Remiantis antruoju–devintuoju prejudiciniais klausimais, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas nėra tikras, kokie teisiniai reikalavimai keliami, norint konstatuoti tokią diskriminaciją, ir ar galima daryti išvadą dėl tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos.

70. Natūralu, kad proceso dalyviai šiuo klausimu nesutaria. A. G. Nikolova teigia, kad tai yra tiesioginė diskriminacija, o Bulgarijos vyriausybė ir Europos Komisija linkusios daryti prielaidą dėl netiesioginės diskriminacijos. KZD tik nurodo savo sprendimą pagrindinėje byloje, o CHEZ, kurios manymu, Direktyva 2000/43 apskritai netaikytina, pateikia tik bendrus svarstymus dėl diskriminacijos sąvokos.

71. Teisine prasme svarbu atskirti tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją visų pirma todėl, kad galimybės ją pateisinti skiriasi atsižvelgiant į tai, ar demonstruojamas skirtingas požiūris su rase ar etnine priklausomybe susijęs tiesiogiai ar netiesiogiai³⁴.

72. Galimybės pateisinti netiesioginį skirtingą požiūrį Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punkte nurodytos labai glaustai („objektyviai pateisina teisėtas tikslas“), o tiesioginį skirtingą požiūrį galima pateisinti „tik kai kuriomis aplinkybėmis“³⁵, t. y. (šiuo atveju nereikšmingais) „įprastais ir lemiamais profesiniais reikalavimais“, kaip jie suprantami pagal direktyvos 4 straipsnį.

33 — Direktyvos 2000/43 16 konstatuojamoji dalis.

34 — Taip pat šiuo klausimu, kiek tai susiję su diskriminacija dėl amžiaus, žr. mano išvadą byloje *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 31 punktą).

35 — Direktyvos 2000/43 18 konstatuojamoji dalis.

73. Tai reiškia, kad galimi tikslai, kuriais remiantis galima pateisinti tiesioginį skirtingą požiūrį dėl rasės ar etninės priklausomybės, ne taip plačiai apibrėžiami kaip tikslai, kuriais galima pateisinti netiesioginį skirtingą požiūrį, nors reikalavimai vertinant, ar laikomasi proporcingumo, iš esmės yra tie patys.

74. Tai, ar tokios kaip pagrindinės bylos aplinkybės leidžia konstatuoti tiesioginę ar netiesioginę diskriminaciją, turi įvertinti pats prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, nes tik jis privalo konstatuoti ir įvertinti faktus ir taikyti teisę konkrečiu atveju³⁶. Vis dėlto Teisingumo Teismas gali pateikti prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusiam teismui visas naudingas nuorodas, galinčias padėti jam išspręsti ginčą pagrindinėje byloje³⁷. Atsižvelgdamas į prašyme priimti prejudicinį sprendimą išreikštas abejones šiuo klausimu ir į jame nurodytus Bulgarijos teismų praktikos skirtumus, Teisingumo Teismas neturėtų atsisakyti pateikti tokias nuorodas.

1. Pirminė pastaba: nėra reikalavimo, kad būtų pažeistos teisės ar teisėti interesai

75. Visų pirma reikia trumpai apsvarstyti, ar diskriminacijos dėl etninės priklausomybės buvimas gali būti siejamas su tiesioginiu ar netiesioginiu teisių arba teisėtų interesų pažeidimu. Šią problemą prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas kelia penktajame klausime. Paminėtina, kad pagal ZZD papildomų nuostatų 1 straipsnio 7 punktą „prastesnės sąlygos“ yra tik tada, kai „tiesiogiai ar netiesiogiai pažeidžiamos teisės ar teisėti interesai“.

76. Tačiau, kaip jau nurodžiau byloje *Belov*³⁸, nei norint konstatuoti tiesioginę, nei netiesioginę diskriminaciją nebūtinai teisės aktuose įtvirtintų teisių ar interesų pažeidimas. Svarbu tik tai, kad egzistuoja prastesnės sąlygos ar prastesnė padėtis, neatsižvelgiant į tai, kuo tos prastesnės sąlygos ar prastesnė padėtis pasireiškia, ar taip pažeidžiamos teisės ar interesai ir, jei taip, kokie. Be to, pagal Teisingumo Teismo praktiką, kad būtų pripažintas diskriminacijos buvimas, nereikalaujama, kad būtų konkretus nuo jos nukentėjęs asmuo³⁹.

77. Taigi darant diskriminacijos prielaidą pakanka bet kokių asmeniui ar asmenų grupei taikomų sąlygų, kurios yra nepalankesnės, nei yra, buvo ar galėjo būti taikomos kitam asmeniui ar asmenų grupei. Papildomų, Direktyvoje 2000/43 nenumatytų, reikalavimų nustatymas nesuderinamas su geru apsaugos lygiu, kurio siekia Sąjungos teisės aktų leidėjas.

78. Todėl į penktąjį klausimą reikia atsakyti neigiamai.

79. Tik siekdama išsamumo pridursiu, kad nagrinėjamas atvejis akivaizdžiai susijęs su Gizdova Mahala rajone gyvenančių asmenų teisėmis ar teisėtais interesais – jie pageidauja būti aprūpinti elektros energija. Kaip galutiniai vartotojai, jie pagal Sąjungos teisę turi galėti susipažinti su savo suvartojimo duomenimis ir būti pakankamai dažnai tinkamai informuojami apie faktinį elektros energijos suvartojimą ir kainas, kad galėtų reguliuoti savo elektros energijos suvartojimą⁴⁰. Šie teisiškai saugomi vartotojų interesai Gizdova Mahala rajone pažeidžiami taikant pagrindinėje byloje nagrinėjamą ginčijamą praktiką.

36 — Žr. Direktyvos 2000/43 15 konstatuojamąją dalį: „Faktų, pagal kuriuos galima daryti prielaidą, jog buvo tiesioginė ar netiesioginė diskriminacija, įvertinimas yra nacionalinių teismų ar kitų kompetentingų institucijų reikalas pagal nacionalinę teisę ar praktiką.“ Tai atitinka nusistovėjusią teismo praktiką dėl prašymų priimti prejudicinį sprendimą, pirmiausia žr. sprendimus *MOTOE* (C-49/07, EU:C:2008:376, 30 punktas), *Winner Wetten* (C-409/06, EU:C:2010:503, 49 punktas), *Kelly* (C-104/10, EU:C:2011:506, 31 punktas) ir *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 41 ir 42 punktai).

37 — Nusistovėjusi teismo praktika; žr. tik sprendimus *Gauchard* (20/87, EU:C:1987:532, 5 punktas), *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 19 punktas), *MOTOE* (C-49/07, EU:C:2008:376, 30 punktas) ir *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 43 punktas).

38 — Šiuo klausimu žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 70–74 punktai).

39 — Sprendimas *Feryn* (C-54/07, EU:C:2008:397, 25 punktas).

40 — Direktyvos 2009/72 3 straipsnio 7 dalis kartu su I priedo 1 dalies h ir i punktais ir Direktyvos 2006/32 29 konstatuojamosios dalies paskutinis sakiny.

2. Dėl tiesioginės diskriminacijos

80. Pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies a punktą tiesioginė diskriminacija yra tada, kai vienam asmeniui taikomos prastesnės sąlygos, nei panašioje situacijoje yra, buvo ar galėjo būti taikomos kitam asmeniui dėl rasės ar etninės priklausomybės⁴¹.

81. Prašyme priimti prejudicinį sprendimą ir proceso dalyvių pastabose nenurodyta konkrečių priežasčių, dėl kurių būtų galima manyti, kad ginčijama praktika pasirinkta *dėl* Gizdova Mahala rajono dalių gyventojų etninės priklausomybės arba dėl aplinkybės, kuri neatsiejamai susijusi su jų etnine priklausomybe.

82. Žinoma, norint konstatuoti tiesioginę diskriminaciją dėl etninės priklausomybės, nebūtina, kad ginčijama praktika būtų taikoma *dėl etninių priežasčių*. Priešingai, tiesioginės diskriminacijos prielaidą galima daryti ir tuo atveju, kai iš pažiūros neutrali priemonė iš tiesų yra arba gali būti susijusi tik su konkrečią Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje ir kovos su diskriminacija direktyvose nurodytą savybę turinčiais asmenimis.

83. Kiek tai susiję su draudimu diskriminuoti dėl kitų priežasčių, Teisingumo Teismas jau turėjo progą atsižvelgimą į nėštumą pripažinti tiesiogine diskriminacija dėl lyties, nes tai susiję *tik* su moterimis⁴², o teisės normas, kuriose reglamentuojama teisė gauti senatvės pensiją, pripažinti tiesiogine diskriminacija dėl amžiaus, nes jos teigiamai ar neigiamai gali paveikti *tik* tam tikro amžiaus žmones⁴³. Panašiai Teisingumo Teismas daro išvadą, kad egzistuoja tiesioginė diskriminacija dėl seksualinės orientacijos, kai sutuoktiniams numatyta privilegija nesuteikiama tos pačios lyties asmenų poroms, įregistravusioms santuokai prilyginamą partnerystę ir negalinčioms pasinaudoti santuokos institutu⁴⁴.

84. Tačiau nagrinėjamu atveju panašių aplinkybių nėra.

85. Tiesa, ginčijama praktika *de facto* taikoma tik tokiuose rajonuose kaip Gizdova Mahala, kur dauguma gyventojų priklauso tam tikrai etninei grupei. Tačiau ji jokių būdu nėra taikoma *tik* tai etninei grupei – šiuo atveju romų – priklausantiems asmenims; ji taip pat taikoma tuose rajonuose gyvenantiems kitiems elektros tiekimo įmonės klientams, tokiems kaip A. G. Nikolova, neatsižvelgiant į jų etninę priklausomybę. O romams ši praktika netaikoma, jei jie gyvena kitose miesto ar šalies dalyse, kur dauguma gyventojų priklauso kitoms grupėms.

86. Taigi akivaizdu, kad ginčijama CHEZ praktika elektros energija aprūpinamiems vartotojams Gizdova Mahala rajone taikoma tik dėl to, kad jie ten gyvena. Ji nėra taip tiesiogiai susijusi su jų etnine priklausomybe, kaip nėštumas susijęs su lytimi, teisė gauti senatvės pensiją – su amžiumi, o gyvenimas įregistravus partnerystę – su seksualine orientacija⁴⁵.

87. Tokiomis aplinkybėmis, atrodo, nėra pakankamų priežasčių manyti, kad egzistuoja tiesioginė diskriminacija⁴⁶. Mano nuomone, vien to, kad ginčijama praktika *de facto* taikoma tik tuose rajonuose, kur dauguma gyventojų yra romai, ir dėl to šiai etninei grupei priklausančius asmenis ypač paveikia, nepakanka, kad būtų perkelta pareiga įrodyti, kaip ji suprantama pagal Direktyvos 2000/43 8 straipsnio 1 dalį, siekiant nustatyti *tiesioginę* diskriminaciją dėl etninės priklausomybės.

41 — Dėl įvardžio „jų“, esančio ne visose Direktyvos 2000/43 kalbinėse versijose, reikšmės žr. šios išvados 53 ir 54 punktus, taip pat 24 išnašą.

42 — Sprendimai *Dekker* (C-177/88, EU:C:1990:383, 12 ir 17 punktai), *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund* (C-179/88, EU:C:1990:384, 13 punktas), *Busch* (C-320/01, EU:C:2003:114, 39 punktas) ir *Kiiski* (C-116/06, EU:C:2007:536, 55 punktas).

43 — Sprendimas *Ingeniørforeningen i Danmark* (C-499/08, EU:C:2010:600, 23 ir 24 punktai).

44 — Sprendimai *Maruko* (C-267/06, EU:C:2008:179, 72 punktas) ir *Römer* (C-147/08, EU:C:2011:286, 52 punktas).

45 — Pastarasis teiginys, žinoma, tinka tik valstybėms narėms, kuriose registruota partnerystė primena santuoką ir ją gali sudaryti tik tos pačios lyties poros, negalinčios pasinaudoti santuokos institutu.

46 — Tą patį sakiau ir savo išvadoje byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 97 ir 98 punktai).

88. Lieka tik patikrinti, ar ši aplinkybė leidžia daryti *netiesioginės* diskriminacijos prielaidą.

3. Dėl netiesioginės diskriminacijos

a) Netiesioginės diskriminacijos apibrėžtis pagal Direktyvą 2000/43

89. Pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą netiesioginė diskriminacija yra tada, kai dėl akivaizdžiai neutralių sąlygų, kriterijų ar praktikos tam tikros rasės ar etninės priklausomybės asmenys gali patekti tam tikru atžvilgiu į prastesnę padėtį nei kiti asmenys, nebent tas sąlygas, kriterijus ar praktiką objektyviai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama atitinkamomis ir būtinomis priemonėmis.

90. Šią Sąjungos teisėje įtvirtintą netiesioginės diskriminacijos apibrėžtį sudaro dvi dalys, ir prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, kaip matyti iš šeštojo, septintojo ir aštuntojo klausimų, susiduria su tam tikrais suvokimo sunkumais, kurie bent iš dalies gali būti susiję su Direktyvos 2000/43 versijos bulgarų kalba ypatumais: pirma, tai yra žodis „akivaizdžiai“ ir, antra, žodžiai „tam tikru atžvilgiu [gerokai] prastesnė padėtis“.

91. Pagal bendrąją Direktyvos 2000/43 tikslą kuo geriau užtikrinti apsaugą nuo diskriminacijos ir pasiekti kuo geresnę apsaugos lygį⁴⁷ nė viena iš šių dviejų sakinio dalių negali būti suprantama kaip diskriminacijos sąvokos ribojimas.

92. Taigi Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punkte esantis žodis „akivaizdžiai“⁴⁸ gali būti aiškinamas tik taip, kad kalbama apie iš *pažiūros* arba *prima facie* neutralias sąlygas, kriterijus ar praktiką. Tačiau šis žodis negali reikšti, kad atitinkamos sąlygos, kriterijai ar praktika turi būti „itin akivaizdžiai neutralūs“, kaip, regis, mano prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas. Priešingu atveju tai lemtų, kad nebūtų galima konstatuoti netiesioginės diskriminacijos, kai nagrinėjamos sąlygos, kriterijai ar praktika pasirodytų „mažiau neutralūs“, nei atrodė iš pirmo žvilgsnio. Taip atsirastų apsaugos nuo diskriminacijos spraga, o to jokių būdu negalima leisti.

93. Dėl Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punkte vartojamų žodžių „tam tikru atžvilgiu [gerokai] prastesnė padėtis“ pasakytina, kad jų taip pat negalima klaidingai suprasti taip, kad dėl vieno gerokai prastesnės tam tikros rasės ar tam tikrai etninei grupei priklausančių asmenų padėties atvejo galima konstatuoti netiesioginę diskriminaciją. Šie žodžiai veikia reiškia, kad netiesioginė diskriminacija visada yra tais atvejais, kai iš pažiūros neutralios sąlygos, kriterijai ar praktika tam tikriems asmenims – tam tikros rasės ar priklausantiems tam tikrai etninei grupei – yra *nepalankesnės* nei kitiems⁴⁹. Kitaip tariant, netiesioginės diskriminacijos egzistavimas nepriklauso nuo to, ar tam tikros rasės ar tam tikros etninės kilmės asmenys atsiduria itin prastoje padėtyje. Vis dėlto padėties sunkumas gali būti reikšmingas vertinant nagrinėjamos priemonės pateisinimą: kuo prastesnė padėtis, tuo didesni pateisinimui keliami reikalavimai.

47 — Žr. tik Direktyvos 2000/43 28 konstatuojamąją dalį; pagal ją šios direktyvos tikslas yra „<...> visose valstybėse narėse užtikrinti geresnę bendrą apsaugą nuo diskriminacijos <...>“

48 — Bulgarų k.: „vidimo“ (видимо).

49 — Savo išvadoje byloje *Hervis Sport- és Divatkereskedelmi* (C-385/12, EU:C:2013:531, 41 punktą) šiuo klausimu tvirtinau, kad netiesioginė diskriminacija yra tik tada, kai priemonės poveikis tam tikrai grupei priklausantiems asmenims pasireiškia *daugeliu atveju*, o Teisingumo Teismas nusprendė, kad taip turi būti *dažniausiai* (Sprendimo *Hervis Sport- és Divatkereskedelmi*, C-385/12, EU:C:2014:47, 39 punktą). Nagrinėjamu atveju į šį skirtumą gilintis nereikia, nes, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusių teismo duomenimis, Gizdova Mahala rajonas neginčijamai yra didžiausias romų rajonas Dupnicoje.

b) Apibrėžties taikymas nagrinėjamu atveju

94. Prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismo duomenimis, ginčijama praktika taikoma tik miesto rajonuose, kur dauguma gyventojų yra romai. Dėl to sutaria ir proceso dalyviai. Taigi akivaizdu, kad ginčijama praktika itin susijusi su šiai etninei grupei priklausančiais asmenimis.

95. Taip pat akivaizdu, kad tokia praktika turi dvejopą neigiamą poveikį atitinkamiems vartotojams: pirma, iš šių vartotojų praktiškai atimama galimybė tikrinti elektros skaitiklius arba tas tikrinimas pernelyg apsunkinamas. Norint nuolat gauti informaciją apie savo elektros energijos suvartojimą, jiems nelieka nieko kita, kaip įsirengti namuose kontrolinį elektros skaitiklį, o dėl to atsiranda papildomų išlaidų⁵⁰. Antra, ginčijama praktika turi stigmatizuojamąjį poveikį, nes visuomenė gali susidaryti įspūdį, kad atitinkami vartotojai vykdydė machinacijas su savo elektros skaitikliais arba neteisėtai prisijungė prie elektros tiekimo tinklo.

96. Aplinkybė, kad dėl ginčijamos praktikos atsiradusius nepatogumus daugiausia patiria romai, rodo, kad Gizdova Mahala rajone gyvenantys vartotojai vertinami skirtingai, palyginti su gyvenančiais kitose šalies vietose, ir šis skirtingas požiūris netiesiogiai siejamas su jų etnine priklausomybe.

97. Tokio nevienodo požiūrio buvimo negali paneigti CHEZ argumentas, kad Gizdova Mahala rajono *viduje* požiūris į visus darbuotojus vienodas.

98. Ginčijama praktika neabejotinai vienodai taikoma visiems šiame rajone gyvenantiems elektros energijos vartotojams, neatsižvelgiant į tai, ar jie priklauso romų etninei grupei. Tačiau vertinant šiuo atveju aptariamą diskriminaciją svarbu ne tarpusavyje lyginti asmenis, patiriančius tų pačių nepatogumų, o lyginti nepalankesnėje padėtyje atsiduriančius asmenis ir tuos, kurie į tokią padėtį nepatenka.

99. Priešprieša su gyvenančiais už minėto miesto rajono *ribų* elektros energijos vartotojais aiškiai parodo, kad ginčijama praktika aprūpinant elektros energija sukuriama skirtingas požiūris Gizdova Mahala rajone gyvenančių vartotojų⁵¹, kurie daugiausia yra romai, nenaudai.

100. CHEZ teigia, kad vartotojų Gizdova Mahala rajone ir už jo ribų situacija nėra panaši, todėl ginčijama praktika negali reikšti skirtingo požiūrio.

101. Šiam teiginiui negalima pritarti. Tiesa, minėtame rajone pasitaikė daug neteisėto poveikio elektros skaitikliams ir neteisėto elektros energijos vartojimo atvejų, o kitur ne. Tačiau vartotojų interesus patikrinti savo elektros skaitiklius ir būti aprūpinamiems elektros energija be stigmatizacijos minėtame rajone ir už jo ribų yra tas pats. Taigi bet kuriuo atveju šiuo požiūriu visų vartotojų, kuriems CHEZ tiekia elektros energiją, padėtis yra panaši. Į aplinkybę, kad tam tikrame rajone dažniau nei kitur pasitaiko neteisėto poveikio elektros skaitikliams ir elektros tinklui atvejų, prirėikus atsižvelgtina svarstant galimybę pateisinti ginčijamą praktiką⁵². Tačiau ši aplinkybė nepaneigia fakto, kad vartotojų situacija panaši.

50 — CHEZ pasiūlymas, vartotojui pateikus prašymą raštu, per tris dienas suteikti nemokamą specialią transporto priemonę su keltuvu vargu ar gali būti laikomas tinkama alternatyva, nes tai vartotojams nesuteikia galimybės patiems nuolat sekti savo elektros energijos suvartojimą; šiuo klausimu taip pat žr. šios išvados 138 punktą.

51 — Dėl šio nepalankaus požiūrio dar kartą žr. šios išvados 95 punktą.

52 — Šiuo klausimu žr. šios išvados 111–139 punktus.

c) Ar vien netiesioginis skirtingas požiūris gali būti pagrindas konstatuoti „diskriminaciją kartu“?

102. Baigiant dar reikia trumpai aptarti, ar nagrinėjamu atveju konstatuoti netiesioginę diskriminaciją kliūdo tai, kad pareiškėja pagrindinėje byloje A. G. Nikolova pati nepriklauso romų etninei grupei, o su ginčijama praktika susiduria tik kaip maisto produktų parduotuvės Gizdova Mahala rajone savininkė. Galiausiai taip pat svarbus klausimas, ar prastesnė romų padėtis Gizdova Mahala rajone, jei ji tik netiesiogiai susijusi su jų etnine priklausomybe, yra pakankamas pagrindas konstatuoti A. G. Nikolova „diskriminaciją kartu“. Kitaip tariant, reikia išsiaiškinti, ar svarstant netiesioginę diskriminaciją teisiškai leistina „diskriminacijos kartu“ prielaida⁵³.

103. CHEZ tvirtina, kad „diskriminacijos kartu“ prielaidą galima daryti tik tiesioginės, o ne netiesioginės diskriminacijos atveju.

104. Nesutinku su šiuo požiūriu. Tiesa, Teisingumo Teismas iki šiol „diskriminacijos kartu“ problemą turėjo progos nagrinėti tik su tiesiogine diskriminacija susijusioje byloje⁵⁴. Tačiau tai nereiškia, kad netiesioginės diskriminacijos atveju jis būtų atmetęs „diskriminacijos kartu“ prielaidą.

105. Netiesioginės diskriminacijos apibūdinimo pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą struktūrinių ypatybių, dėl kurių asmens nebūtų galima laikyti „diskriminuojamu kartu“, nė vienas iš proceso dalyvių nenurodė ir jos nėra akivaizdžios.

106. Be to, manau, būtų teisinga „diskriminaciją kartu“ netiesioginės diskriminacijos atveju pripažinti taip pat, kaip ir tiesioginės diskriminacijos atveju.

107. Tai gali paaiškinti pavyzdys, susijęs su panašiu Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje taip pat nurodytu diskriminuojamu požymiu: jei įmonėje darbuotojų vyrų vaikai turi teisę į tam tikrą socialinę privilegiją, pavyzdžiui, teisę lankyti įmonei priklausančią darželį, tačiau ši teisė nesuteikiama darbuotojų moterų vaikams, tai yra *tiesioginė* diskriminacija dėl darbuotojų lyties. Tačiau jeigu teisę naudotis minėta privilegija turi visą darbo laiką dirbančių darbuotojų vaikai, o ne visą darbo laiką dirbančių darbuotojų vaikai jos neturi, tai yra *netiesioginė* diskriminacija dėl darbuotojų lyties, jei, kaip dažnai pasitaiko, dauguma ne visą darbo laiką dirbančių darbuotojų yra moterys, o dauguma visą darbo laiką dirbančių darbuotojų – vyrai. Abiem atvejais nepalankesnėje padėtyje atsidūrusios darbuotojų grupės vaikai yra „diskriminuojami kartu“. Tai, kad pirmuoju atveju yra tiesioginė diskriminacija dėl darbuotojų lyties, o antruoju – „tik“ netiesioginė, vaikams didelio skirtumo neturi.

108. Draudimo srityje taikoma praktika, kai tam tikruose miesto kvartaluose reikalaujama mokėti didesnes draudimo įmokas, gali būti laikoma netiesiogiai diskriminuojančia pagal Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnį, jei atitinkamuose kvartaluose dauguma gyventojų priklauso tam tikrai etninei grupei, pajamų klasei ar religinei bendruomenei. Net jei kai kurie tų kvartalų gyventojai nepriklauso tai etninei grupei, pajamų klasei ar religinei bendruomenei, jie diskriminuojami kartu, nes jiems taip pat taikomos didesnės draudimo įmokos.

109. Į netiesioginės diskriminacijos – taip pat ir „netiesioginės diskriminacijos kartu“ – ypatybes šiais ir kitais atvejais atsižvelgiama pakankamai, nes tikslai, kuriais galima remtis siekiant pateisinti netiesioginį skirtingą požiūrį, yra įvairesni už tuos, kuriais galima pateisinti tiesioginį skirtingą požiūrį⁵⁵.

53 — Bendri svarstymai dėl „diskriminacijos kartu“ pateikti šios išvados 52–61 punktuose.

54 — Sprendimas *Coleman* (C-303/06, EU:C:2008:415).

55 — Šiuo klausimu žr. šios išvados 72 ir 73 punktus.

4. Tarpinė išvada

110. Taigi tokiomis kaip pagrindinės bylos aplinkybėmis egzistuoja netiesioginis skirtingas požiūris dėl etninės priklausomybės. Tad galima daryti pirminę netiesioginės diskriminacijos prielaidą pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą kartu su 8 straipsnio 1 dalimi.

C – *Priežastys, galinčios pateisinti ginčijamą praktiką*

111. Trečia, reikia patikrinti, ar tokią praktiką, kaip ginčijama pagrindinėje byloje, galima objektyviai pateisinti.

112. Svarstant šią problemą, būtina nagrinėjama atveju – kaip nurodžiau ankstesniuose svarstymuose⁵⁶ – daryti *netiesioginio skirtingo požiūrio* dėl etninės priklausomybės prielaidą. Tik su ta sąlyga prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas apie tai užsiminė savo dešimtajame klausime, kaip matyti iš to, kad jis rėmėsi Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktu.

113. Priešingai, nei tiesioginė diskriminacija dėl rasės ar etninės priklausomybės, kurios, kaip akivaizdžiai matyti⁵⁷, iš principo negalima pateisinti⁵⁸, dėl netiesioginės diskriminacijos Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punkte nustatyta, kad nurodytos sąlygos, kriterijai ar praktika leistini, jei juos objektyviai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama atitinkamomis ir būtinomis, t. y. proporcingomis, priemonėmis. Ši formuluotė atitinka Sąjungos teisėje bendrai pripažintus netiesioginio nevienodo požiūrio pateisinimo reikalavimus⁵⁹.

1. Teisėtas tikslas

114. Iš prašymo priimti prejudicinį sprendimą ir iš Teisingumo Teismui pateiktų pastabų raštu ir žodžiu matyti, kad ginčijama praktika Gizdova Mahala rajone – kaip ir kitose Bulgarijos vietovėse – pradėta taikyti kaip atsakas į daugelį neteisėto poveikio elektros skaitikliams ir neteisėto elektros energijos vartojimo atvejų. Šiuo klausimu CHEZ remiasi būtinybe tinkamai suprasti, kiek elektros energijos suvartoja jos klientai, ir užtikrinti elektros tiekimo tinklo saugumą. Be to, CHEZ teigimu, reikia saugoti vartotojų sveikatą ir gyvybę ir jų turinius interesus.

115. Savaiame suprantama, pagal Direktyvos 2000/43 8 straipsnio 1 dalį asmuo, pagrindinėje byloje besiremiantis šiais interesais, turi įrodyti, kad ginčijama praktika iš tiesų buvo siekiama minėtų tikslų, o ne remiamasi priežastimis, kaip nors susijusiomis su daugumos Gizdova Mahala rajono gyventojų etnine priklausomybe. Bet kuriuo atveju, kiek tai susiję su laikotarpiais, per kuriuos įprasta arba įstatyme nurodyta saugoti verslo dokumentus, iš CHEZ gali būti pareikalauta vidaus dokumentais pagrįsti sprendimus, lėmusius ginčijamą praktiką. Be to, neatsižvelgiant į tai, galima iš CHEZ pareikalauti konkrečiai nurodyti, ar šiuo metu atitinkamame rajone dar yra grėsmė, kad pasitaikys daug neteisėto poveikio elektros skaitikliams ir neteisėto elektros energijos vartojimo atvejų.

116. Jei CHEZ teiginį dėl siekiamų tikslų laikytume teisingu, ginčijama praktika iš esmės skirta ateityje užkirsti kelią sukčiavimui ir piktnaudžiavimui ir užtikrinti finansiniu aspektu subalansuotą ir kokybišką elektros tiekimą, tenkinant visų vartotojų interesus.

56 – Žr. šios išvados 69–110 punktus.

57 – Žr. Direktyvos 2000/43 6 konstatuojamąją dalį, pagal kurią Europos Sąjunga atmeta teorijas, kuriomis siekiama nustatyti, jog egzistuoja atskiros žmonių rasės.

58 – Šiuo klausimu žr. šios išvados 72 punktą. Skirtingas požiūris į asmenis *dėl jų rasės* ar etninės priklausomybės galimas tik tuo atveju, jei tų asmenų situacija nėra panaši (žr. Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies a punktą) arba yra nustatyti įprasti ir lemiami profesiniai reikalavimai (šios direktyvos 4 straipsnis).

59 – Šiuo klausimu žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 100 punktas) ir papildomai – dėl diskriminacijos dėl amžiaus, kaip ji suprantama pagal Direktyvą 2000/78, pateisinimo – mano išvadą byloje *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 46 ir 47 punktai).

117. Kelio sukčiavimui ir piktnaudžiavimui užkirtimas ir kova su jais bei valstybių narių aprūpinimo energija saugumo ir kokybiškumo užtikrinimas yra Sąjungos teisės pripažinti teisėti tikslai⁶⁰.

2. Proporcingumo vertinimas

118. Tačiau dar reikia patikrinti, ar minėtoje miesto dalyje elektros skaitiklių įrengimas 6 m aukštyje buvo proporcingas šiems tikslams. Pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą tai reiškia, kad ginčijama praktika turi būti „tinkama ir būtina“ nustatytam teisėtam tikslui pasiekti.

119. Net jei būtų galima sutikti, kad ginčijamos priemonės priežastys „visiems žinomos“⁶¹, tai neatleidžia CHEZ nuo pareigos įrodyti, kad nepažeistas vienodo požiūrio principas (Direktyvos 2000/43 8 straipsnio 1 dalis). Tam tikro elgesio priežasčių žinomumo lygis dar nieko nepasako apie to elgesio pateisinimą, visų pirma apie proporcingumą⁶².

120. Galima iš įmonės pareikalauti reguliariai patikrinti ginčijamos praktikos taikymą ir iš naujo įvertinti, ar ji vis dar tenkina proporcingumo principo reikalavimus.

a) Ginčijamos praktikos „atitinkamumas“ (tinkamumas)

121. Pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą priemonė yra „atitinkama“, kai ji *tinkama* teisėtam tikslui pasiekti⁶³, o nagrinėjamu atveju tai reiškia, kad priemonė leidžia faktiškai užkirsti kelią sukčiavimui ir piktnaudžiavimui ir užtikrinti elektros tiekimo kokybę.

122. Manipuliavimas ir neteisėtas elektros energijos vartojimas neabejotinai apsunkinamas, kai elektros skaitikliai ir skirstymo dėžutės įrengiami vartotojui paprastai nepasiekiamame 6 m aukštyje. Be to, kelio užkirtimas pavienių asmenų neteisėtiems įsilaužimams į elektros tiekimo tinklą tendencingai teigiamai veikia visus elektros energijos vartotojus, nes taip sumažinama nelaimingų atsitikimų rizika, galima sukliudyti daryti žalą infrastruktūrai ir išvengti gąsdinančio visuotinio elektros energijos kainų didinimo, kad ta žala būtų kompensuota.

123. Tarp kitko šiuo klausimu pažymėtina, kad priemonių tinkamumą visada reikia vertinti atsižvelgiant į jomis siekiamus tikslus. Jei priemonė, kaip nagrinėjama šiuo atveju, reaguojama į dažnus neteisėtus įsilaužimus į elektros tiekimo tinklą tam tikroje teritorijoje, vargu ar šios priemonės tinkamumas priklausytų nuo to, ar nuo to laiko visiškai nepasitaiko sukčiavimo ir piktnaudžiavimo arba kenkimo elektros tiekimo kokybei atveju. Tokią priemonę veikiau reikėtų laikyti tinkama teisėtam tikslui pasiekti, jei dėl jos aiškiai sumažėjo neteisėtų įsilaužimų į elektros tiekimo tinklą skaičius⁶⁴.

124. Taigi, nenukrypstant nuo prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusio teismo konstatuotų detalių aplinkybių, tokia kaip pagrindinėje byloje ginčijama praktika, atrodo, iš principo yra tinkama siekiamiems tikslams pasiekti.

60 — Dėl nacionalinių institucijų vykdomos kovos su sukčiavimu ir piktnaudžiavimu žr. sprendimus *Halifax ir kt.* (C-255/02, EU:C:2006:121, 68 ir 69 punktai), *Cadbury Schweppes ir Cadbury Schweppes Overseas* (C-196/04, EU:C:2006:544, 35 punktas) ir *Kofoed* (C-321/05, EU:C:2007:408, 38 punktas); dėl aprūpinimo elektros energija valstybėse narėse saugumo ir kokybės užtikrinimo žr. sprendimus *Campus Oil ir kt.* (72/83, EU:C:1984:256, 34 ir 35 punktai), *Komisija / Belgija* (C-503/99, EU:C:2002:328, 55 punktas) ir *Komisija / Portugalija* (C-543/08, EU:C:2010:669, 84 punktas).

61 — Šiuo klausimu žr. prašyme priimti prejudicinį sprendimą byloje *Belov* pateikto 5.3 klausimo c punktą, pakartotą mano išvadoje minėtoje byloje (C-394/11, EU:C:2012:585, 21 punktas).

62 — Žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 104 punktas).

63 — Šiuo klausimu žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 105 punktas) ir papildomai – dėl diskriminacijos dėl amžiaus, kaip ji suprantama pagal Direktyvą 2000/78, pateisinimo – mano išvadą byloje *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 53 punktas). Direktyvos 2000/78 6 straipsnio 1 dalies 1 punkto pabaiga sutampa su Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punkto tekstu, todėl nagrinėjamu atveju galima taikyti mano svarstymus byloje *Andersen*.

64 — Žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 107 ir 108 punktai).

b) Ginčijamos praktikos būtinumas

125. Jei manome, kad ginčijama priemonė yra tinkama tam, kad būtų užkirstas kelias sukčiavimui ir piktnaudžiavimui ir užtikrinta elektros tiekimo kokybė, kyla kitas klausimas, ar ji *būtina* šiam tikslui pasiekti.

126. Priemonė yra būtina, jei iškelto teisėto tikslo nebūtų įmanoma pasiekti taikant švelnesnę, tokią pat tinkamą priemonę. Taigi reikia išsiaiškinti, ar buvo ne tokių radikalių priemonių, kad būtų užkirstas kelias manipuliavimui elektros skaitikliais ir neteisėtam elektros energijos vartojimui atitinkamose miesto dalyse.

127. Kaip minėjau byloje *Belov*⁶⁵, tik vėliau panaudotos civilinės ar baudžiamosios teisės priemonės prieš asmenis, įtariamus neteisėtais veiksmais su elektros skaitikliais ar neteisėtu prisijungimu prie elektros tiekimo tinklo, iš principo negali būti laikomos taip pat tinkama priemone šiuo atveju siekiamiems teisėtiems tikslams pasiekti. Tas pats pasakytina apie pasiūlymą aukščiau įrengti tik tuos elektros skaitiklius, kuriais buvo faktiškai manipuluojama.

128. Tačiau, kitaip nei byloje *Belov*⁶⁶, šiuo atveju neatrodo neįmanoma įrengti elektros skaitiklių įprastame aukštyje ir techninėmis priemonėmis jų apsaugoti nuo neteisėto poveikio. Prašyme priimti prejudicinį sprendimą nurodyta, kad žiniasklaidoje pranešama apie „naujos rūšies elektros skaitiklius“, kurių rodmenis galima nuskaityti nuotoliniu būdu ir kurie gali pranešti elektros tiekimo įmonei apie bandymus klastoti rodmenis.

129. Tai neabejotinai būtų ne tokia radikali priemonė elektros vartotojams tokiuose rajonuose kaip Gizdova Mahala. Visų pirma taip būtų užtikrinama, kad vietiniai tų rajonų gyventojai nebus stigmatizuojami ir visi vartotojai galės toliau nuolat tikrinti savo elektros skaitiklius, kaip, atrodo, įprasta kitur Bulgarijoje.

130. Tačiau galiausiai prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas pats turi įvertinti, ar „naujos rūšies elektros skaitiklius“ galima įdiegti ekonomiškai priimtinais sąnaudomis, ar dėl to atsirastų didelių papildomų išlaidų, kurios galbūt būtų perkeltos visiems elektros energijos vartotojams. Tik tuo atveju, jei šių „naujos rūšies elektros skaitiklių“ panaudojimas būtų techniškai ir finansiškai įmanoma priemonė⁶⁷, ji galėtų būti taikoma kaip ne tokia radikali ir taip pat tinkama ginčijamos praktikos, kai elektros skaitikliai įrengiami 6 m aukštyje, alternatyva.

65 — Žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 113–115 punktai).

66 — Šiuo klausimu žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 110–112 punktai).

67 — Remiantis dešimtojo prejudicinio klausimo paskutiniu sakiniu, tokią prielaidą daro prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas: remiantis pranešimais žiniasklaidoje, minimos „kitokios techniškai ir finansiškai prieinamos priemonės“.

c) Pernelyg didelio atitinkamų asmenų teisių pažeidimo nebuvimas

131. Jei paaiškėja, kad ginčijama praktika yra tinkama *ir* būtina iškeltam teisėtam tikslui pasiekti, dar reikia patikrinti, ar ja pernelyg nepažeidžiamos Gizdova Mahala rajone gyvenančių asmenų teisės⁶⁸. Proporcingumo principas būtent reiškia, kad priemonės, kuriomis pažeidžiama Sąjungos teisės aktuose garantuojama teisė, šiuo atveju draudimas diskriminuoti dėl etninės priklausomybės, individui negali sukelti nepatogumų, neproporcingų siekiamam tikslui⁶⁹. Kitaip tariant, siekiamas teisėtas tikslas turi būti kuo labiau suderintas su vienodo požiūrio principo reikalavimais ir turi būti atrasta pusiausvyra tarp skirtingų interesų⁷⁰.

– Ginčijamos praktikos stigmatizuojamasis pobūdis

132. Šiuo klausimu visų pirma pasakytina, kad elektros skaitiklių įrengimas 6 m aukštyje yra palyginti drastiška priemonė, bendrai taikoma visiems Gizdova Mahala rajono gyventojams, net jei jie nebuvo apkaltinti, kad neteisėtai įsilaužė į elektros tiekimo tinklą. Taigi gali susidaryti įspūdis, kad visi Gizdova Mahala rajono gyventojai ar bent daugelis jų, vartodami elektros energiją, įsivėlė į sukčiavimą, machinacijas ar kitokius pažeidimus, o tai galiausiai gali paskatinti šio rajono gyventojų stigmatizaciją⁷¹.

133. Galiausiai tokia kaip pagrindinėje byloje ginčijama praktika, kaip jau minėta, atitinkamiems asmenims sukuria orumą žeminančią aplinką, o dėl to daugiausia nukenčia tam tikrai etninei grupei priklausantys asmenys⁷². Tai prieštarauja pagrindinėms vertybėms, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga (ESS 2 straipsnis), ir pažeidžia kovos su diskriminacija direktyvas (visų pirma žr. „priekabiavimo“ draudimą, įtvirtintą Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 3 dalyje).

134. Lyginant skirtingus interesus, tokiu kaip nagrinėjamas atveju šiai aplinkybei teiktina itin didelė reikšmė. Vien ekonominiai argumentai atkrenta, nes siekiant kovoti su sukčiavimu ir piktnaudžiavimu ir užtikrinti saugų ir kokybišką aprūpinimą elektros energija reikia imtis ne tokių pigių priemonių kaip elektros skaitiklių įrengimas neprieinamame 6 m aukštyje.

– Sąjungos teisėje įtvirtinti reikalavimai dėl galutinių vartotojų apsaugos

135. Be to, neatsižvelgiant į galimą vietinių gyventojų stigmatizaciją, primintina, kad Sąjungos teisės aktų leidėjas direktyvose 2006/32 ir 2009/72 aiškiai įtvirtino vartotojų interesą reguliariai gauti informaciją apie individualų energijos vartojimą. Vartotojus taip pat reikia aktyviai skatinti reguliariai tikrinti skaitiklių rodmenis⁷³. Šiam Sąjungos teisėje įtvirtintam tikslui prieštarauja tai, kad vartotojai aprūpinami elektros skaitikliais, tačiau šie skaitikliai įrengiami neprieinamame 6 m aukštyje ir nėra galimybės jų tikrinti⁷⁴.

68 — Žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 117 punktą). Tuo pačiu klausimu dėl Direktyvos 2000/78 žr. Sprendimą *Ingeniørforeningen i Danmark* (C-499/08, EU:C:2010:600, 41–48 punktai, ypač 47 punktą) ir mano išvadą minėtoje byloje, taip pat dar vadinamoje byla *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 67 punktą).

69 — Sprendimai *Schröder HS Kraftfutter* (265/87, EU:C:1989:303, 21 punktą), *Tempelman ir van Schaijk* (C-96/03 ir C-97/03, EU:C:2005:145, 7 punktą) ir *ERG ir kt.* (C-379/08 ir C-380/08, EU:C:2010:127, 86 punktą).

70 — Dar kartą žr. mano išvadas bylose *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 117 punktą) ir *Andersen* (C-499/08, EU:C:2010:248, 68 punktą).

71 — Šiuo klausimu žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 118 punktą).

72 — Šiame punkte permaščiau savo argumentus, pateiktus išvadoje byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 98 punktą), ir priėjau prie kitokios išvados.

73 — Direktyvos 2006/32 29 konstatuojamosios dalies paskutinis sakiny.

74 — Žr. mano išvados byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585) 119 punktą.

136. Žinoma, pagal Sąjungos teisę valstybės narės neprivalo visiems vartotojams suteikti nemokamų elektros skaitiklių⁷⁵. Vis dėlto teritorijoje, kur anksčiau nustatyti dažni su elektros energijos tiekimu susiję sukčiavimo ir machinacijų atvejai, vartotojai turi ypatingą interesą reguliariai tikrinti ir sekti savo individualų elektros energijos suvartojimą⁷⁶.

137. Tokiomis aplinkybėmis prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas turės įvertinti, ar CHEZ pasiūlymas vartotojų pageidavimu įrengti mokamą kontrolinį elektros skaitiklį jų namuose gali tinkamai kompensuoti tai, kad vartotojai negali pasiekti 6 m aukštyje įrengtų įprastų elektros skaitiklių. Visų pirma reikia atsižvelgti į tai, kad būtinybė susimokėti už kontrolinį elektros skaitiklį gali atgrasyti kai kuriuos vartotojus nuo noro jį įsirengti⁷⁷.

138. Be to, CHEZ siūlo atitinkamose teritorijose gyvenantiems vartotojams pagal individualų prašymą nemokamai suteikti keltuvą, kad šie galėtų patikrinti elektros skaitiklius. Tačiau labai abejotina, ar ši palyginti brangi ir smulkmeniška procedūra gali atitikti minėtą Sąjungos teisėje iškeltą tikslą skatinti vartotojus *reguliariai* tikrinti skaitiklių rodmenis⁷⁸. Juk speciali transporto priemonė su keltuvu, kurią kaskart prieš naudojant reikia užsakyti, realiai kažin ar galėtų būti naudojama dažniau negu vieną ar du kartus per metus⁷⁹.

3. Tarpinė išvada

139. Apibendrinant konstatuotina, kad tokia kaip pagrindinėje byloje ginčijama praktika pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą gali būti pateisinama, jei ji skirta tam, kad būtų užkirstas kelias sukčiavimui ir piktnaudžiavimui ir užtikrinta elektros tiekimo kokybė, atsižvelgiant į visų vartotojų interesus, tik tuomet, kai:

- a) ekonomiškai priimtinomis sąnaudomis neįmanoma imtis kitų tokių pat šiems tikslams pasiekti tinkamų priemonių, kurių poveikis būtų ne toks nepalankus atitinkamos teritorijos gyventojams, ir
- b) šia priemone nėra pernelyg pažeidžiamos atitinkamos teritorijos gyventojų teisės, t. y.:
 - galima etninės grupės stigmatizacija yra svarbesnė už vien ekonominius argumentus ir
 - atsižvelgiama į elektros energijos vartotojų interesą sekti individualų elektros energijos vartojimą reguliariai tikrinant elektros skaitiklius.

D – Pasekmės pagrindinėje byloje

140. Jei vertinant diskriminaciją būtų prieita prie mano anksčiau apsvaistytos išvados, kyla dar vienas klausimas: kokių pasekmių kiltų pagrindinėje byloje, konstatavus diskriminaciją dėl etninės priklausomybės, kaip ji suprantama pagal Direktyvą 2000/43. Ši problema, jau svarstyta ir byloje *Belov*, fragmentiškai aptarta ir šioje byloje, be kita ko, ją nurodė CHEZ.

75 — Visų pirma žr. Direktyvos 2006/32 13 straipsnio 1 dalies pirmą pastraipą.

76 — Žr. mano išvados byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585) 122 punktą.

77 — Žr. mano išvados byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585) 121 punktą.

78 — Direktyvos 2009/72 3 straipsnio 7 dalis kartu su I priedo 1 dalies i punktu ir Direktyvos 2006/32 29 konstatuojamosios dalies paskutinis sakiny.

79 — Žr. mano išvados byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585) 120 punktą.

141. Tam pakanka nurodyti nusistovėjusią Teisingumo Teismo praktiką: kiek įmanoma, nacionalinės teisės nuostatos pagrindinėje byloje turi būti taikomos ir aiškinamos pagal direktyvą. Taigi nacionaliniai teismai nacionalinės teisės aktus turi aiškinti kuo labiau atsižvelgdami į direktyvos tekstą ir tikslą, kad būtų pasiektas direktyvoje numatytas rezultatas⁸⁰. Atsižvelgdami į visą nacionalinę teisę ir naudodamiesi joje pripažintais aiškinimo metodais, pagal savo kompetenciją jie turi daryti viską, kad užtikrintų visišką atitinkamos direktyvos veiksmingumą ir priimtų ja siekiamą tikslą atitinkantį sprendimą⁸¹.

142. Remiantis Teisingumo Teismo turimais duomenimis, nematyti, kad pagrindinėje byloje taikytinos Bulgarijos teisės nuostatos, t. y. ZZD nuostatos, būtų aiškintos ir taikytos ne pagal Direktyvą 2000/43. Todėl, kaip matyti, šiuo atveju nekyla sudėtingų klausimų dėl pagrindinių teisių horizontaliojo tiesioginio veikimo.

143. Pažymėtina, kad direktyva pati savaime negali įpareigoti asmens ir dėl to ja iš esmės negalima remtis prieš asmenį⁸².

144. Tačiau draudimas diskriminuoti dėl rasės ir etninės priklausomybės yra bendrasis Sąjungos teisės principas, įtvirtintas pirminėje teisėje – Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnyje – ir Direktyvoje 2000/43 tik konkretinamas⁸³, kaip ir draudimas diskriminuoti dėl amžiaus ar seksualinės orientacijos Direktyvoje 2000/78⁸⁴, bet kitaip negu teisė į kasmetines mokamas atostogas⁸⁵ ar įmonės darbuotojų teisė būti informuotiems ir kad su jais būtų konsultuojamasi⁸⁶.

145. Susiklosčius tokiems teisiniams santykiams, kaip nagrinėjami, tarp vartotojų ar smulkiųjų verslininkų ir bendrojo intereso paslaugų teikėjų, vienodo požiūrio principas yra ypač svarbus. Kaip ir darbo santykiams, tokiems teisiniams santykiams būdinga struktūrinė jų dalyvių nelygybė.

146. Tokioje situacijoje, atrodo, teisinga bent netaikyti pagrindine teise pripažįstamam diskriminacijos draudimui prieštaraujančių nacionalinės teisės nuostatų ir santykiams tarp privačių asmenų. Tai dar svarbiau tokiu atveju, kaip nagrinėjamas, nes pagrindinė teisė taikoma ne tiesiogiai privaçiam asmeniui, o tik kaip kriterijus nacionalinės teisės teisėtumui patikrinti⁸⁷.

80 — Nusistovėjusi teismo praktika; žr. visų pirma sprendimus *Marleasing* (C-106/89, EU:C:1990:395, 8 punktas), *Pfeiffer ir kt.* (C-397/01–C-403/01, EU:C:2004:584, 113 punktas), *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, 24 punktas) ir *Asociația Accept* (C-81/12, EU:C:2013:275, 71 punktas).

81 — Šiuo klausimu žr. sprendimus *Pfeiffer ir kt.* (C-397/01–C-403/01, EU:C:2004:584, 115–119 punktai) ir *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, 27 punktas); taip pat žr. Sprendimą *von Colson und Kamann* (14/83, EU:C:1984:153, 28 punktas: „tiek, kiek jam leidžia pagal nacionalinę teisę suteikta diskrecija“).

82 — Sprendimai *Faccini Dori* (C-91/92, EU:C:1994:292, 20 punktas), *Pfeiffer ir kt.* (C-397/01–C-403/01, EU:C:2004:584, 108 punktas) ir *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, 37 punktas); taip pat šiuo klausimu žr. Sprendimą *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 39 punktas).

83 — Sprendimas *Runevič-Vardyn ir Wardyn* (C-391/09, EU:C:2011:291, 43 punktas); taip pat žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 63 ir 80 punktai).

84 — Su Direktyva 2000/78 susijusią teismo praktiką galima taikyti ir Direktyvai 2000/43; žr. sprendimus *Mangold* (C-144/04, EU:C:2005:709, 74 ir 75 punktai), *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21, 51 ir 53 punktai) ir *Römer* (C-147/08, EU:C:2011:286, ypač 59 punktas).

85 — Sprendimas *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2012:33, ypač 42 punktas). Ta byla buvo susijusi ne su bendrojo vienodo požiūrio principo, kaip jis suprantamas pagal Pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnį, išraiška, o su teise, įtvirtinta Pagrindinių teisių chartijos 31 straipsnio 2 dalyje, esančioje antraštinėje dalyje „Solidarumas“.

86 — Sprendimas *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 45–49 punktai).

87 — Žr. mano išvadą byloje *Belov* (C-394/11, EU:C:2012:585, 81 ir 82 punktai).

VI – Išvada

147. Atsižvelgdama į išdėstytus argumentus, siūlau Teisingumo Teismui taip atsakyti į *Administrativen sad Sofia-grad* pateiktus prejudicinius klausimus:

1. Teritorijoje, kur dauguma gyventojų priklauso tam tikrai etninei grupei, draudimu diskriminuoti dėl etninės priklausomybės gali remtis ir kiti joje gyvenantys asmenys, jei dėl bendro ir kolektyvinio priemonės pobūdžio jie yra diskriminuojami kartu.
2. Jei paprastai vartotojams nemokamai suteikiami naudotis elektros skaitikliai, kurie įrengiami pastatuose arba ant jų taip, kad juos būtų galima tikrinti, o elektros skaitikliai teritorijose, kur daugumą gyventojų sudaro romai, įrengiami ant perdavimo stulpų 6 m aukštyje, galima daryti pirminę prielaidą dėl netiesioginės diskriminacijos dėl etninės priklausomybės, kaip tai suprantama pagal Direktyvos 2000/43 2 straipsnio 2 dalies b punktą, siejamą su 8 straipsnio 1 dalimi.
3. Tokia priemonė gali būti pateisinama, jei ji skirta tam, kad būtų užkirstas kelias sukčiavimui ir piktnaudžiavimui ir užtikrinta elektros tiekimo kokybė, atsižvelgiant į visų vartotojų interesus, tik tuomet, kai:
 - a) ekonomiškai priimtinais sąnaudomis neįmanoma imtis kitų tokių pat šiems tikslams pasiekti tinkamų priemonių, kurių poveikis būtų ne toks nepalankus atitinkamos teritorijos gyventojams, ir
 - b) šia priemone nėra pernelyg pažeidžiamos atitinkamos teritorijos gyventojų teisės, t. y.:
 - galima etninės grupės stigmatizacija yra svarbesnė už vien ekonominius argumentus ir
 - atsižvelgiama į elektros energijos vartotojų interesą sekti individualų elektros energijos vartojimą reguliariai tikrinant elektros skaitiklius.